

آینده کتابخانه‌ها

○ پروین باورچی

کتابخانه‌های آینده کتابی است که با هدف آشناسازی کتابداران، مدیران کتابخانه‌ها، دانشگاهیان و سایر علاقه‌مندان به آینده خدمات کتابخانه‌ای درباره مدیریت در نوآوری‌های کتابداری و تکنولوژی اطلاعات در جهت دستیابی به مدارک الکترونیکی به رشته تحریر درآمده است.

نویسنده با یادآوری افزایش انواع اسناد و نامحدود بودن آنها در آینده تفاوت آن را با زمان حال به نمایش می‌گذارد و نوعی برنامه‌ریزی پیشنهاد می‌کند که بیشتر در جهت پیش‌آمدهای حتمی باشد تا اتفاقات احتمالی. وی با تحلیل کتابخانه کاغذی، خودکار، الکترونیکی و لزوم دسترسی به اسناد کاغذی، بر ارزش‌ها و اهداف دیرپا تأکید دارد. او کتابخانه الکترونیکی را کتابخانه‌ای تعریف می‌کند که در آن اسناد به شکل الکترونیکی ذخیره و بازیابی می‌شوند به نحوی که این عمل خودکار مانع چاپ آنها به صورت متن عادی و بر روی کاغذ نمی‌شود و بدین ترتیب بحث «جامعه بدون کاغذ» را منتفی می‌سازد. وی بر این باور است که کتابخانه‌ها با ایفای چنین نقشی، تحولی شگرف بر خدمات کتابخانه‌ها، ماهیت نشر و تجارت کتابفروشی خواهند داشت؛ با توجه به این که استفاده‌های الکترونیکی دارای انعطاف‌پذیری ساده برای اموری چون ویرایش، ادغام، افزودن، ساخت زیرمجموعه‌ها و تنظیم دوباره ... نیزهست. نویسنده با پرداختن به فلسفه وجودی کتابخانه‌ها به

منزله ارائه‌دهندگان خدمات مطلوب بیشتر تا حد امکان و با سرعت بیشتر، دامنه بحث را با پیشرفت‌های فن‌آورانه ابزار جدید در جهت نیل به هدف اشاعه دانش و اطلاعات، حفاظت و نگهداری پیشینه‌های فرهنگ و تمدن حال و آینده گسترش می‌دهد. با تحلیل مستحلی از گذشته و حال آینده محتمل کتابداری و تقاضاهای احتمالی خوانندگان، روش عمل تغییر و راه‌های جدید نگرش به اشیاء و ایده‌ها را تجسم می‌بخشد و تأثیر این تغییر، چگونگی سازماندهی، خدمات آینده و پاسخگویی به استفاده‌کنندگان را مورد بحث قرار می‌دهد. به طور کلی کتاب ضمن کاربردی بودن، پاسخی است روشنگرانه در برابر بوج‌انگاری‌هایی که به دلیل تغییرات فن‌آورانه به وجود آمده است.

هدف نویسنده ارائه مطالب با شرحی ساده بوده است که برگردان آن شاید به دلیل جا نیفتادن واژه‌های نو در زمینه خودکار شدن کتابخانه‌ها و فن‌آوری‌های نو، آن چنان که باید ساده و روان نیست. حتی با توجه مترجم محترم به ارائه زیرنویس برای واژه‌ها به زبان اصلی، باز هم برخی واژه‌ها زیرنویس ندارند و در نتیجه مفهوم آنها زیاد روشن نیست. مورد دیگر عدم ذکر تاریخ انتشار کتاب در زبان اصلی است. اما در جمع کوشش مترجم جای سپاس دارد.

کتاب شامل پیش‌گفتار، مقدمه، نُه فصل و

- کتابخانه‌های آینده
- مایکل پاتلند
- مترجم: پایک پرتو
- نشر کتابدار: ۱۳۷۹

مجموعه‌ای از منابع قابل استفادهٔ وزین در آخر هر فصل است که در ارتباط با موضوع فصل تنظیم شده‌اند. کتاب، بیوست، واژه‌نامه و نمایه نیز دارد. فصل اول کتاب با اهداف کتابخانه در معنای دسترسی به اطلاعات باتوجه به نوآوری‌ها و مسئولیت پراهمیت‌تر مسؤولان کتابخانه‌ها در روبرویی با فن‌آوری‌های نو و تحولات آن گنوده می‌شود. نویسنده با اشاره به مطرح شدن کتابخانه‌های الکترونیکی در دههٔ ۱۹۲۰ و کتابخانه‌های آینده در قرن ۲۱، و احتمال حذف کتاب و اسناد کاغذی و کتابداران از عرصهٔ فرهنگ «دسترسی به اطلاعات» را تعریف می‌کند.

وی به پرسش مهم بودن تصویر کتابخانه‌های الکترونیکی و آینده، طرح و برنامه‌ریزی دربارهٔ آنها، با یادآوری سابقهٔ دیرین داشتن مدیریت مناسب کتابخانه‌ها در امر گردآوری، ذخیرهٔ اطلاعات و استفادهٔ مطلوب از تجارب و نوآوری‌های در حال پیشرفت پاسخ می‌گوید. در نظر وی نقش اصلی ارایه خدمات سریع با استفاده از ابزار الکترونیکی، خدمات رایانه‌ای و خدمات راه دور است.

وی مایی خدمات کتابخانه را بر دو اصل نقش خدمات کتابخانه و رسالت آن در جذب علاقهٔ جمعیت تحت پوشش استوار می‌داند. نقش خدمات تسهیل دستیابی به اسناد و اصل دوم منحصر به فرد بودن چگونگی کار در هر موقعیت خاص است. راهبردهای گسترش خدمات با شروطی توصیف شده‌اند که بر محور اهداف کتابخانه و ابزار جایگزین روش‌های سنتی استوارند. نویسنده از سه نوع کتابخانه «کاغذی»، «خودکار» (ماشینی) و «الکترونیکی» برای روشن ساختن بحث کتابخانه‌های آینده نام می‌برد و به توصیف هر یک می‌پردازد. امروزه بیشتر کتابخانه‌ها به صورت خودکار عمل می‌کنند و در آینده به سوی کتابخانه‌های الکترونیکی پیش می‌رویم. برای مطلوب بودن خدمات، استفاده از رسانه‌های الکترونیکی از راه دور الزامی است؛ با استفاده پیش از یک نفر در یک زمان، و قابل استفاده بودن از راه‌های متفاوت بشمار. نکته مهمتر چگونگی تطبیق دادن عادات استفاده‌کنندگان با کتابخانه‌های الکترونیکی است. همان‌گونه که روشن است ابزارهای جدید الکترونیکی گزینه‌های توانمندی برای کار با داده‌ها، متون، صدا و

تصویر ارائه می‌کنند. به همین منظور یادگیری خدمات کتابخانه‌ای از اهمیت زیادی برخوردار است؛ زیرا با فن‌آوری‌های رایانه‌ساز برای شناسایی، مکان‌یابی، دستیابی، انتقال، تشریح، تکثیر، مقایسه، ویرایش متون، تصاویر و داده‌ها، جنبه‌های نوین استفاده از کتابخانه ظاهر می‌شوند و کتابداران همگام با تغییرات، در جهت گسترش خدمات، آنها را به استفاده‌کننده انتقال می‌دهند.

فصل دوم، خصوصیات کتابخانه کاغذی، نقاط قوت و ضعف آن و کوشش بیکبر رهایی از یا جبران محدودیت‌های موجود در فن‌آوری کاغذ را مورد بحث قرار داده است. از جمله نقاط ضعف، می‌توان موارد زیر را برشمرد: ۱. ماهیت محلی اسناد کاغذی (افزایش حجم منابع، کمبود فضا، مهارت انتخاب، مشکل ساخته، انعطاف‌ناپذیری، تجربه و تنظیم مجدد، روزآمد کردن فهرست‌های چاپی، افزایش حجم رده‌های مختلف برگه‌ها، هزینه تولید، فهرست برگه‌دان، نگهداری مجموعه‌های بزرگ‌تر که موجب موانع اقتصادی می‌شوند)؛ ۲. استمرار نیافتن برگه‌های منگنه شده و سایر وسایل مکانیکی جستجو در جهت مقاصد کتابشناختی؛ ۳. مشکل جدایی فهرست از متن که از موجات صرف وقت بسیار است؛ ۴. مشکل جدایی استفاده‌کنندگان از فهرست‌ها و اسناد و مشکل ساعات کار کتابخانه؛ ۵. امانت بودن اسناد و کتابها؛ ۶. و بالاخره مشکل مقیاس در ارتباط با گسترش منابع کاغذی و افزایش هزینه‌ها که منجر به تئیرهای اقتصادی می‌شود. نویسنده با توصیف و باز

کردن بیشتر این مشکلات یادآور می‌شود که ویژگیهای کتابخانه الکترونیک در قرن ۲۱، تا سال ۱۹۲۵ ایده‌الست‌های عمل‌گرا پیش‌بینی شد که شامل ذخیره‌سازی فشرده، سهولت تولید مجدد، دستیابی راه دور به متن کامل، فرامتن، تجهیزات جست‌وجوی پیچیده و سایر عقاید کاملاً نو بود که اکنون شاهد به وجود آمدن فن‌آوری‌های نو که پایه‌ای برای برنامه‌ریزی مؤثر است و نیازهای جدید در ارتباط با آنها هستیم.

فصل سوم به توصیف کتابخانه خودکار پرداخته است و به ویژگیهای تبدیل ساختار کتابخانه کاغذی قرن ۱۹ به کتابخانه خودکار اشاره دارد. از جمله استانداردهای داده‌ها، دسترسی به فایل‌ها از راه دور، ارتباط و ترکیب فایلها، دسترسی به فایل‌های مختلف و متعدد از یک پایانه، افزایش استفادهٔ تعاونی از فایل‌های مشترک، عدم تداوم فایل‌های متعدد و کم و بیش تکراری محلی، توانایی بیشتر برای انجام کارها و افزایش پذیری در برابر اشتباه‌های مربوط به فن‌آوری مورد بحث قرار گرفته است. در پایان، نیز به برخی مشکلات و مسائل کتابخانه خودکار اشاره شده است که قسمی از آنها با مسائل کتابخانه کاغذی

مشترک است. نتیجه‌گیری کلی این بخش نشان‌دهنده سود بیشتر کتابخانه خودکار برای ارائه‌کنندگان خدمات این کتابخانه است تا استفاده‌کنندگان.

فصل چهارم، کتابشناسی‌های پیوسته را مورد بحث قرار می‌دهد و استفاده از ترکیبی از این کتابشناسی‌ها و فهرست‌های پیوسته کتابخانه‌ای پیشنهاد می‌شود. نویسنده در این بخش به بیان تاریخچه مختصر فهرست برگه‌ای و سپس دنیای پیچیده کتابشناختی تا خودکارسازی کتابشناسی‌ها و فهرست‌های موجود پرداخته است.

در مرحله بعد، از ارتباط کتابشناسی‌ها و پیشینه‌های موجودی کتابخانه با تجدیدنظر در عناصر (شماره‌های) کتابشناختی فهرست‌ها و استفاده از آنها به منزله جایگزین مناسب‌تر و غنی‌تر فهرست‌های سنتی سخن رفته است که با رشد ارتباطات راه دور، انتطاف رایانه‌ها و امکان استفاده از نمایه‌های بیشتر تغییر نگرشی از جست‌وجوی درون خطی یک کتابشناسی به مرحله گسترش یافته کتابشناسی‌های چندگانه با استفاده از نظام‌های چندگانه بازیابی به وجود آمده است. نیز ارتباط نظام‌های کتابشناختی از طریق استاندارد «بازیابی و جست‌وجو» (Z 39.50)

اساسی برای افزایش دسترسی به تعداد بیش‌تری از قابل‌های متفاوت و استفاده از فنون بازیابی اضافی برای هر قابل به وجود آورده است. در این فصل تغییرات طراحی و فن آوری و تأثیر آنها بر تولیدکنندگان کتابشناسی‌ها، ناشران و... توصیف شده و نتیجه‌گیری شده است که منافع متضاد این سهامداران، بیشتر محدودیت گسترش خدمات کتابخانه آینده را در برآورد تا مسائل موشکافانه‌تری چون طراحی و فن آوری.

در فصل پنجم، موضوع کتابخانه الکترونیکی مطرح شده است که در آن اسناد به جای کاغذ یا سایر رسانه‌ها به شکل الکترونیکی ذخیره می‌شوند و به همین شکل مورد استفاده قرار می‌گیرند و امکان تولید نسخه‌های کاغذی از آنها یا بخشی از آنها نیز میسر است. در ابتدای کار تغییر کتابخانه کاغذی به شکل کتابخانه خودکار نشانگر مکانیکی شدن راهکارهای دستی گذشته و نیل به سمت کارایی کتابخانه و راحتی کارکنان آن بوده است. ظهور کتابخانه الکترونیکی از زمان عرضه فهرست‌های پیوسته به بعد به علت کاربردهایش بیشتر انقلابی به نظر می‌رسد تا تکاملی، نویسنده ضمن ارائه این مقدمه سه پرسش را مطرح می‌سازد: ۱. آیا این تغییر واقعاً فوق‌العاده است؟ ۲. اثر آن بر عرضه خدمات چیست؟ ۳. دستیابی به خدماتی کارآمد با استفاده از آن چگونه است؟ وی در پی یافتن پاسخ‌های مناسب به این پرسش‌ها، به موضوع تکامل نشر الکترونیک می‌پردازد و برده از این واقعیت برمی‌گیرد که با وجود

بیشرفتمایی که در ساخت کتابشناسی‌ها، فهرست‌ها و داده‌های عددی به شکل الکترونیک صورت گرفته است، تاکنون «متن کامل» اسناد به شکل ماشین خوان عموماً در کتابخانه‌ها وجود نداشته است. سپس استفاده از فنون به ویژگی‌ها و توصیف آنها پرداخته است و در مورد تبدیل مدارک، پارک‌های اطلاعاتی، تهیه متون چاپی، پیشینه‌های فهرست‌های قدیمی به شکل برگه‌ای به صورت ماشین خوان، استفاده از روش اسکن و تبدیل مواد چاپی به نسخه‌های رقمی، تبدیل متن به صدا برای نابینان، تبدیل میکروفیلم به شکل الکترونیکی و نسخه‌برداری از آنها بحث ادامه یافته است. نویسنده هزینه‌های کتابخانه الکترونیکی را با کتابخانه کاغذی (غیرقابل کاهش بودن اسناد کاغذی و فضا) مقایسه می‌کند و مزیت آن را نشان می‌دهد. وی با یادآوری اهمیت اسناد کاغذی در پنج بند مزیت اسناد الکترونیکی با / بدون تولید نسخه‌های کاغذی را به اسناد کاغذی بیان می‌دارد و مسئله خوددستی در کتابخانه‌های الکترونیکی را با اشاره به نقاط ضعف آن که بستگی به استفاده نامرست کاربران دارد مطرح می‌کند و با توجه به همه نقاط قوت و ضعف آن را باصرفه‌ترین راه ممکن در استفاده از کتابخانه پُر مراجعه می‌داند. وی بر این باور است که با توجه به تجربه قبلی از انتقال کتابخانه کاغذی به خودکار، در تحول از کتابخانه خودکار به الکترونیکی نیز همان ویژگیها و تغییرات قبلی قابل توسعه‌اند و موارد آن برشمرده شده‌اند.

در دنیای پیوسته کتابخانه الکترونیکی کاربر با فشار یک کلید به فهرست مندرجات، فصول متن، ورود به آن، نمایه‌ها، پیشینه‌های فهرست، بدون توجه به محل فیزیکی آنها دسترسی خواهد داشت. فصل ششم، نگرش دوباره به مجموعه است. نویسنده در این بخش با اشاره به دوره‌های انتقالی از کتابخانه کاغذی به خودکار و از آن به الکترونیکی، بحث جالب توجه مجموعه کتابخانه‌ها، گسترش آنها، هزینه‌های لازم را پیش می‌کشد و پرسش‌هایی می‌پرسد: چرا کتابخانه‌ها مجموعه را گسترش می‌دهند؟ نقش یا نقش‌های مجموعه‌ها چیست؟ را مطرح می‌سازد و برای یافتن پاسخ مناسب چهار نقش: ۱. حفاظت و نگهداری، ۲. توزیع، ۳. کتابشناختی، ۴. نمادی (سمبلیک) را در مورد گسترش مجموعه‌ها با هدف

دسترسی آسان به اسناد توصیف می‌کند و سرانجام این چهار نقش را در دو شکل کتابخانه کاغذی و الکترونیکی مورد مقایسه قرار می‌دهد. برای رسیدن به نتیجه مطلوب وی تصور حالت جزئی (یا این یا آن) را نایزدرانه می‌داند و توازن حساب شده بین مواد کاغذی منتخب، احتمالاً پراستفاده‌تر و یا ثابت‌تر، و منابع منتخب الکترونیکی را برای بقیه منابع قابل دسترسی پیشنهاد می‌کند.

در نتیجه بیشتر هزینه‌های مجموعه‌سازی، آماده‌سازی و به خصوص نگهداری به منابعی مربوط می‌شود که از کمیت بسیار بالایی برخوردارند ولی نسبتاً کم استفاده می‌شوند و آنها را می‌توان به منابع الکترونیکی تبدیل کرد. نویسنده با توجه به مجموعه‌های محلی و ملی با تحولات ایجاد شده پیش‌بینی می‌کند که ذخیره محلی اسناد به سمت اختیاری پیش می‌رود و در مورد هزینه‌های نگاهداری مجموعه‌ها، چنانچه این هزینه‌ها برای مجموعه‌های الکترونیکی سیر نزولی را طی کند، در درازمدت فرضیه این مطالعه و مقایسه به سود اسناد الکترونیکی خواهد بود. وی مسائل را بسیار گسترده‌تر از فن آوری، هزینه‌ها و تمایلات کاربران پیش‌بینی می‌کند و بر این باور است که تا جایی که به تغییرات مهم در مجموعه‌سازی و استفاده از مجموعه، مربوط به اسناد الکترونیکی می‌شود، ناآشنان، فروشندگان کتاب، نویسندگان و احتمالاً صاحبان حقوق مالکیت معنوی نیز به سمت شرایط جدید حرکت می‌کنند.

فصل هفتم، ارائه خدمات به کاربر است: در محیط کار کتابخانه الکترونیکی علاوه بر استفاده از فن آوری قدیمی، از فن آوری جدید اطلاعات و ذخیره الکترونیکی نیز استفاده می‌شود تغییر قابل ملاحظه‌ای در الگوی سنتی «خواندن، فکر کردن و نوشتن» وجود دارد، به نحوی که از رایانه بسیار بیشتر و مفیدتر از روشهای سنتی محاسبه استفاده می‌شود، بدین ترتیب مشاهده می‌شود که ارائه خدمات الکترونیکی کتابخانه تأثیر متقابل بر وظایف و عادت‌های کاری کاربران دارد.

تغییر از کتابخانه کاغذی به خودکار بیشتر دارای تأثیر داخلی بر کتابخانه است، در حالی که فهرست پیوسته دو نوع تأثیر بر کتابخانه و کاربران دارد: ۱) لزوم آموزش مراجعان و فراهم آوردن دسترسی راه دور به فهرست کتابخانه و گسترش

خدمات به سود افرادی خواهد بود که فن آوری لازم برای استفاده آن را در اختیار دارند، ۲) توسعه بیشتر کتابخانه‌ای در نتیجه تبدیل کتابخانه خودکار به الکترونیکی است و فراهم ساختن توانایی در مدیریت دسترسی به منابع ذخیره‌شده الکترونیکی در خارج از کتابخانه جهت استفاده کاربران با تجهیزات و مهارت خویش. بدین است در کتابخانه الکترونیکی تغییر عادت‌های کاری و محیط کار کاربران عامل مهمی در استفاده گسترده‌تر از آن است. به همین دلیل تحول باید همراه و همگام با تغییرات مشابه در «محیط کاری» افرادی باشد که کتابخانه به آنها خدمت می‌کند. هر نوع نارسایی در این خدمات به عدم استفاده می‌انجامد. پیوند نزدیک بین توسعه خدمات کتابخانه و تغییر در روش‌های کاری کاربران نیاز به چشم‌انداز جدید افراد مسؤوول خدمات کتابخانه‌ای دارد.

در برنامه‌ریزی و طراحی کتابخانه امروزی زیربنای فنی بر اصل استفاده کلیه کاربران از یک رایانه و ارتباط راه دور برای اتصال رایانه‌ها، کتابخانه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی استوار است. نویسنده در این بحث کلیه خدمات کتابخانه کاغذی و خودکار را از نظر خواننده می‌گذراند و تأکید دارد بر ضرورت توانایی کتابخانه الکترونیکی به ارائه تمامی این خدمات با صرف زمانی کوتاه‌تر و سرعت بیشتر. نیز یادآور می‌شود که کتابخانه الکترونیکی شامل سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای ناهمگنی است که بر سازگاری، ارتباط و توانایی انجام اعمال متقابل از طریق توافق‌نامه‌های استاندارد تأکید زیاد دارد. پیچیدگی‌های فنی ارائه چنین خدماتی باید از دید کاربران کتابخانه پوشیده بماند.

کتابخانه الکترونیکی با زیرساخت فنی لازم و استفاده بالقوه از آن، بسیاری از محدودیت‌های کتابخانه کاغذی از حل می‌کند. نویسنده با اشاره بر بسیاری از آنها نتیجه می‌گیرد که کتابخانه الکترونیکی با استفاده از خدمات گسترده‌تر به سوی خودخدمتی ره می‌گشاید.

به جهت نامطلوب بودن افزایش کارکنان در این کتابخانه، خدمات آن غنی‌تر و پیچیده‌تر می‌شود. البته برای کاربرانی که مهارت کافی ندارند مشکلاتی در بدو امر به وجود می‌آید که راه حل آنها آموزش

استفاده‌کننده، راهنمایی، ساده‌سازی و قرار دادن میانجی (کتابدار مرجع) پیشنهاد شده و نحوه کمک و راهنمایی کاربران طی سه بند ارائه شده است.

فصل هشتم کتابخانه سازمان و اجرا: در کتابخانه‌های آینده پراخته است. نویسنده موفقیت اجرای هر طرح تحقیقاتی را با ساختار سیاسی و اقتصادی درست مدیریت، اختیار داشتن، تخصیص منابع، و پاسخگویی در ارتباط می‌داند و برای دسترسی به این مهم، توجه به موقعیت سازمانی، اهمیت، انعطاف‌پذیری و اولویت بخشیدن بر نیازهای استفاده‌کننده، امکانات بالقوه فن آوری اطلاعات را از شروط لازم می‌داند و هر یک را در بندهای جداگانه توصیف می‌کند و با موضوع اصلی اعمال تغییر فصل را به پایان می‌برد. از نکات موردتوجه در این بخش برنامه‌ریزی خوب، تصمیم‌گیری قاطع و باثبات و پیش‌نگرانه است و توصیف موارد نامطلوب در برابر آن و پرداختن به موضوع فن آوریانه و سردرگمی ناگوار بین «تحقیق و توسعه» و «بداغ». برای غنی‌تر کردن بحث، منابع بیشتری در انتهای فصل در این مورد ارائه شده است.

فصل نهم چالش نام دارد. در این فصل از تأثیر تحول فن آوری از شکل کاغذی و سنتی به شکل الکترونیکی بر اهداف رسالت و نقش کتابخانه‌ها و کوشش‌ها و هزینه‌هایی که در جهت آنها مصرف می‌شود سخن رفته است. نویسنده محدودیت‌ها و امتیازات کتابخانه کاغذی را جهت مقایسه یادآور و مزایای فن آوری جدید و پایان بخشیدن به محدودیتها را متذکر می‌گردد و نتیجه‌گیری می‌کند که تاکنون خدمات کتابخانه متأثر از فهرست‌ها و مجموعه‌های محلی و عدم تعادل مناسب در توزیع جغرافیایی خدمات بوده است. اما در زمان حاضر محدودیت‌های بحث‌های مطرح شده به معنای حذف مجموعه‌های محلی و کاغذی نیست، زیرا تمامی آنها جهت اندیشه دوباره پیرامون رسالت کتابخانه، نقش کتابخانه و ابزارهای ارائه خدمات ضروری است. به طور کلی نویسنده رویارویی با طراحی مجدد خدمات کتابخانه راه چالش بزرگ و دشوار سدسال اخیر می‌داند.